

Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basınında Demokrasi Polemikleri

Fabri YETİM

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

E-Mail: fyetim@ogu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9921-3193

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.10.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 31.05.2022

ÖZ

YETİM, Fahri, Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basınında Demokrasi Polemikleri, CTAD, Yıl 18, Sayı 36 (Güz 2022), s. 943-961.

Türkiye’de demokrasinin gelişiminde basının özel bir konumu vardır. Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan demokratikleşme hareketleri içinde basın; bir taraftan toplumu yeni fikirlere açarak bu süreci beslerken diğer taraftan paradoksal bir şekilde özellikle Cumhuriyet dönemindeki askeri darbelerdeki etkisi dolayısıyla bu yöndeki gelişmenin daralmasında ve kesintiye uğramasında etkili olmuştur. Bu bakımdan Türk demokrasisinin tarihsel gelişimini anlamak ve onu doğru bir konuma oturtmak için basının göz önünde bulundurulması ve değerlendirilmesi bir zorunluluktur. İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktüründe Türkiye’de yaşanan demokrasiye geçiş süreci, modern Türk siyasi tarihinin en önemli kırılma noktalarından biridir. Her ne kadar askeri darbeler dönemindeki kadar etkili olmasa da bu geçiş döneminin siyasal rejim açısından hedeflenen şekilde sonuçlandırılmasında Türk basının tavrı önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Bu dönem; yaklaşık üç çeyrek asırlık parlamento deneyimine sahip Türk

demokrasininin geldiği olgunluk seviyesini göstermesinin yanında, çağdaş Türk aydını ve basın açısından da bu yöndeki birikimin test edildiği dönem olmuştur. Hâlihazırda var olan Tek Parti rejimini korumakla çok partili, çoğulcu demokrasiye geçiş konusunda büyük bir kararsızlığın yaşandığı bu dönemde basında farklı kutuplaşmalar ortaya çıkmıştır. Uluslararası alanda faşizm-demokrasi ayrışması yaşanırken, iç cephede yoğun bir şekilde Tek Parti-demokrasi tartışması yaşanmıştır. Bu ayrışmanın görüldüğü yerlerden biri olan Türk basınında gazeteler adeta ikiye bölünmüştür. Bu dönemde Vakit, Ulus, Akşam, Son Telgraf, Son Posta gibi gazeteler ısrarla mevcut tek parti rejiminin devamını savunurlarken; Cumhuriyet, Vatan, Tan, Tanin gibi gazeteler hararetle çok partili sisteminin savunuculuğunu yapmışlardır. Bu gazetelerin bazı yazarları arasında geçen polemikler, demokrasi kültürünün entelektüel görünümünü yansıttığı kadar, Türk toplumun bu konudaki talep ve beklentileri hususunda aydın duyarlılığı hakkında fikir vermektedirler. Diğer taraftan Türkiye'deki siyasal sistemde bu dönemde yaşanan değişimin sonuçları konusundaki tartışmalar halen devam etmektedir. Bir tarafta bu geçişin yerinde ve doğru bir karar olduğu görüşü öne sürülürken, diğer tarafta ise bu yöndeki değişimin yanlış ve zamansız olduğu şeklindeki görüşler mevcuttur. Tarafların söz konusu dönemde Türk demokrasinin durumu konusundaki tutum ve yaklaşımlarını yansıtan bu değerlendirmeler, günümüz siyasal ve toplumsal sorunlarının tarihsel arka planı hakkında bazı ipuçları vermektedir. Bu bakımdan günümüz Türk demokrasininin mevcut durumuyla ilgili bütüncül bir değerlendirmenin yapılabilmesi için bu polemiklerin tarihsel açıdan ele alınmasında ve yorumlanmasında yarar vardır. Çalışma, buna yönelik bir değerlendirmenin yapılabilmesine katkı sunmayı amaçlarken kaynak olarak dönemin gazeteleri ve konuyla ilgili literatürden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Tek Parti dönemi, Türk Basını, polemik.

ABSTRACT

YETİM, Fahri, **Polemics on Democracy in the Turkish Press in the Transition to the Multi-Party Period**, CTAD, Year 18, Issue 36 (Fall 2022), pp. 943-961.

The press has a special place in the development of democracy in Turkey. The press within the democratization movements that emerged with modernization fed this process by opening the society to new ideas. On the other hand, paradoxically, it was effective in the contraction and interruption of the development in this direction, especially due to its impact on the military coups in the Republican period. In this respect, it is a necessity to consider and evaluate the press in order to understand the historical development of Turkish democracy and to put it in the right

position. The transition to democracy in Turkey in the conjuncture of post-World War II is one of the most important milestones in modern Turkish political history. Although it was not as effective as in the period of military coups, the attitude of the Turkish press was significantly determinant in the conclusion of this transition period in terms of the political regime. It was also a period when democratization was tested in terms of contemporary Turkish intellectuals and the press as well as showing the maturity level of Turkish democracy, which has early three-quarters of a century of parliamentary experience, In this period different polarizations emerged in the press. While there was a fascism-democracy conflict in the international arena, there was an intense One-Party-democracy debate on the domestic front. In the Turkish press, which is one of the places where this segregation is seen, newspapers are almost divided into two. In this period, newspapers such as Vakit, Ulus, Akşam, Son Telgraf, Son Posta insistently defended the continuation of the current single-party regime; Newspapers such as Cumhuriyet, Vatan, Tan and Tanin passionately advocated the multi-party system. The polemics between some writers of these newspapers not only reflect the intellectual aspect of the culture of democracy but also constitute important data on the demands and expectations of Turkish society on this issue. On the other hand, discussions on the consequences of the change experienced in this period in Turkish political thought still continue. On the one hand, it is argued that this transition is an appropriate decision, while on the other hand, there are opinions that the decision in this direction is wrong and untimely. These evaluations, which reflect the attitudes and approaches of the parties on the situation of Turkish democracy in the mentioned period, give some clues about the historical background of today's political and social problems. In this respect, it is useful to examine these polemics in order to make a holistic assessment of Turkish democracy. This study aims to contribute to an evaluation in this respect while the newspapers of the period and the literature on the subject are used as a source.

Keywords: Democracy, Single-Party Era, Turkish Press, Polemic.

Giriş

Türkiye'nin modernleşme tarihi basının ortaya çıkışıyla birlikte farklı boyutlar kazanmıştır. 19. yüzyılda Tanzimat'tan itibaren ivme kazanan bu yöndeki gelişme, modernleşmenin hissedilir düzeyde toplumun farklı kesimleri tarafından duyumsanmasına ve benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Osmanlı klasik toplum düzeninden modern Türk ulus devletine geçiş yönünde gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, basın birçok temel değişim dinamiğini

harekete geçirmiştir.¹ 1831 yılında *Takvim-i Vekayi* ile başlayan bu süreçte *Ceride-i Havadis* (1840), *Tercüman-ı Ahval* (1860) ve *Tasvir-i Efkâr* (1862) gibi gazetelerin devreye girmesiyle çağdaş anlamda kamuoyu olgusu ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak mevcut siyasal sistemde radikal sayılabilecek değişiklik arayışları gündeme gelmiştir. Bu yüzyılın ikinci yarısında aksiyoner bir devrimci hareket olarak başlayan Yeni Osmanlılar içinde özellikle Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi aydınlar Osmanlı toplumunu milliyet, hürriyet, meşveret, meşrutiyet ve vatan kavramlarıyla tanıştırmak için ön plana çıkmışlardır. Bu yönüyle siyasal modernleşmeye öncülük eden gelişmeler, bu kuşağın genelinin edebiyat dünyasına mensubiyetleri dolayısıyla kültürel alanda da etkili olmaya başlamışlar ve modernleşmenin topyekün boyutta kavranmasına ve bu yöndeki zihniyet değişimine katkıda bulunmuşlardır. Yeni Osmanlılar tarafından çıkarılan *Mubbir*, *Basiret*, *İbret ve Hürriyet* gibi gazeteler modernleşme yönündeki yeni fikirlerin topluma yansımalarıyla birlikte, diğer taraftan devletin bekasıyla ilgili gündeme gelen kaygılar karşısında yeni arayışlar da hız kazanmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde Mihran Efendi tarafından çıkarılan *Sabah*, Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı *Tercüman-ı Hakikat* ve Ahmet Cevdet Bey'in yayınladığı *İkdam* gazeteleri ise Jön Türk muhalefetinden farklı olarak içten/yapıcı bir muhalefet anlayışıyla hareket ederek modernleşme yönündeki adımları devam ettirmişlerdir.

İkinci kuşak Jön Türkler olarak nitelendirilebilecek İttihatçılık hareketiyse; yine büyük ölçüde basın yoluyla toplumu etkileyerek 1908 yılında II. Meşrutiyet Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Basın tarihçisi Uygur Kocabaşoğlu bu konuda; “*Hürriyet her ne kadar top namlularının üzerinde ilan edilmişse de, bu sonucun alınmasında Jön Türklerce imparatorluk sınırları dışında yayımlanan gazete ve dergilerin de önemli bir rolü olmuştur*” ifadesini kullanmıştır.² Sultan II. Abdülhamid'in yaklaşık otuz yıl süren istibdat yönetiminden sonra gelinen yeni ortamda ilk dönemlerde yaşanan hürriyet atmosferi içinde basında büyük bir canlanma olmuştur. Bu süreçte basın en azından toplumsal düzeyde serbestçe önder rolü oynayabilmiş ve Türkiye ile Batı dünyası arasında bir fikir köprüsü kurulabilmiştir.³ Bu dönemde imparatorlukta yayımlanan süreli yayın sayısı İstanbul dışı ve yabancı

¹ Bu dinamiklerden bazıları şunlardır: -Değişim ihtiyacı (Islahatı Tanzimat'ı savunma), -Laikleşme yolunda ilk adımlar, -Merkeziyetçiliğin pekiştirilmesi, -Avrupa merkezli dünya görüşü, -Avrupa Kaynaklarına bağlılık, -Dinamik kamuoyuna doğru ilk adım, -Dilde sadeleşme, -Dilde Batılı sözcüklerin ve kavramların artması, -Dile bağlı ulusçuluk, -Haberden çok eğitim aracı sayılmak. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 27-30.

² Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet'in Basması Kadar Basını da Ünlüdür”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Ed. Sina Akşin - Serap Balcı - Barış Ünlü, İstanbul, 2010, s. 165.

³ Ahmet Emin Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)*, İstanbul, 2018, s. 6.

dilde olanlar dâhil 739 adettir.⁴ Basında görülen bu patlama; bütün dezenformasyon ve kaos ortamına rağmen yaşanan sorunlar karşısında daha duyarlı bir kamuoyunun varlığını mümkün kılmıştır. Ancak, hemen sonrasında art arda gelen savaşlar dolayısıyla bu durum kısa sürmüştür. Yine de bu dönemde imparatorluğun kaybedilmesinden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar uzanan zorlu süreçte ihtiyaç duyulan düşünce ve fikirlerin topluma mal edilmesinde basın temel platform görevi görmüştür. Milli Mücadele ile birlikte gerçekleşen Cumhuriyet Devrimi ise Türk siyasi tarihinde yaşanan en önemli kırılma noktalarından biridir. Jön Türk Devrimi'nin düşünsel mirasından da etkilenerek geliştirilen değerler, ulus devlet yapısı içinde yeni formlar kazanarak Türk toplumunun 20. yüzyıldaki yeni konumunu belirlemiştir. Sınıfsal yapısı itibarıyla genel olarak asker-sivil-bürokrat ittifakına dayanan Cumhuriyet Devrimi, modern ulus-devlet hedefi içinde yeni bir toplum inşa etmek için otoriter bir siyaset anlayışını benimsemiştir. Genel olarak dünya konjonktürünün etkisinin yanı sıra, Türkiye'nin kendine özgü koşulları sonucunda Cumhuriyet'in ilk çeyreği siyasal sistem olarak, Tek Parti Dönemi şeklinde geçmiştir. Tüm bu süreçlerin içselleştirilmesinde basın adeta formel bir eğitim kurumu gibi bir işlev görmüş ve yeni Türkiye'nin toplum yapısının şekillendirilmesinde son derecede etkili olmuştur. Bu dönemde *Hâkimiyet-i Milliye (Ulus)*, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Son Posta*, *Akşam*, *Vakit*, *Tanin*, *Tan*, *Vatan* gibi gazeteler kültürel hayatı domine etmişlerdir. Siyasal muhalefetin ortadan kaldırıldığı ve düşünsel farklılaşmanın oldukça gerilediği bu dönemde gazeteler her şeye rağmen toplumsal talep ve beklentilerin aynası olmuşlardır. Yine bu dönemde gazeteler, savaş sonrası tüm dünyada yaşanan konjonktürel değişimin Türkiye'de demokrasi yönünde evrilmesinde temel dinamiklerden biri olmuşlardır.

Savaş Sonrası Yeni Dönem ve Türkiye

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı, hiç şüphesiz dünya tarihi, dolayısıyla Türkiye tarihi açısından son derecede farklı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Altı yıldır süren büyük savaşın Müttefik Devletler tarafından kazanılması tarihin seyrini değiştirmiş ve demokrasi açısından yaşanan çeyrek asırlık daralma sürecinin sonuna gelinmiştir. Yalta Konferansı (4 – 11 Şubat 1945) ile başlayan çift kutuplu dünya düzeni içinde Soğuk Savaş Dönemi'ne girilmiştir. 25 Nisan 1945'te toplanan San Francisco Konferansı bu düzen içinde yeni bir yapılanma olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın yeniden kurulmasını sağlamıştır. İlk aşamada bu düzen içinde yer almanın vazgeçilmez hükümlerinden biri olan savaşa fiilen katılma şartının gereği olarak Türkiye, 23

⁴ Kocabaşoğlu, *age*, s.166.

Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek bu teşkilatın üyelerinden biri olmuştur.

Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninde Türkiye geleceğini Batı ittifakının içerisinde görmüştür. Bunda Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi içinde yer alan totaliter rejimlerden uzak kalma prensibi kadar, Türkiye üzerinde yeniden gündeme gelen Sovyet tehditlerinin de önemli bir payı olmuştur.⁵ Bu tercih aynı zamanda 1930'lardan itibaren Türkiye'nin uygulamaya geçirdiği ittifaklara dayalı güvenlik stratejisinin de bir sonucu idi. Ancak buna rağmen bu yöndeki tercihin zorunlu sonuçlarının doğuracağı yeni gelişmeler itibarıyla ilerleyen dönemde bu konu sürekli bir tartışma konusu olmuştur.⁶ Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girişi ve Batı'ya yaklaşması Türkiye'deki Tek Parti rejiminin temellerini sarsmıştı. Batı ittifakında yer almanın doğal/zorunlu sonuçlarından biri (Türkiye açısından en önemlisi) siyasi sistemin çoğulcu bir yapıya evrilmesi ve bunun sonucunda demokrasiye geçilmesi idi. Hatırı sayılır bir parlamento geleneği ve demokrasi deneyimine rağmen bu karar, Türkiye için oldukça sancılı bir dönemin işaretlerini veriyordu. Millî Şef İsmet İnönü, bu yöndeki değişimin ilk sinyalini 19 Mayıs 1945'teki resmi bayram konuşmasında vermiştir. İnönü buradaki konuşmasında, Cumhuriyet rejiminde meydana gelmiş bulunan siyasi sistemle halk hükümeti şeklinin her cephesiyle her bakımdan gelişeceğini ve harbin zorunlu kıldığı şartlar ortadan kalktıkça memleketin siyasi ve kültürel hayatında demokrasi prensiplerinin gittikçe daha fazla yer alacağını belirtiyordu. Bir büyük demokratik müessese olan Büyük Millet Meclisi'nin, en baştan beri idareyi

⁵ Türk Boğazlarında üs bulundurma ve Kars ve Ardahan'ı kapsayan toprak talepleri şeklindeki Sovyet tehdidinin Türkiye'deki en önemli etkisi kayıtsız şartsız Amerikancı bir politikanın oluşmasına yardımcı olmasıdır. Bunun yanı sıra savaş içinde palazlanan egemen sınıfların çok partili hayatın getireceği "tehlikeli" fikirlere karşı korkuları, öte yandan da ufukta beliren Amerikan sermayesine aracılık özelemleri de bu yöndeki değişimin dinamikleri arasında yer almıştır. Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul, 1991, s. 49.

⁶ Türkiye'de 1945 sonrasında çok partili hayata geçişle ilgili değerlendirmeler çağdaş Türk tarihçiliği açısından bir anlamda bir turnusol kâğıdı niteliği taşır. 20. yüzyılın sonlarına kadar güçlü bir şekilde kendisini hissettiren bir görüşe göre demokrasiye geçiş yönündeki bu şekildeki tercih, Atatürk Devrimi açısından bir "karşı devrim" sürecini başlatmıştır. Bu görüşe göre DP'nin kurulması ve 1950'de iktidara gelmesiyle bu süreç tavan yapmıştır. Bu görüşü ısrarla savunan aydınlardan biri sosyolog Niyazi Berkes'tir. Berkes bu dönemi yaklaşık kırk yıl sonra şu şekilde değerlendirmiştir: "...Öyküsü açıklanmamış yalanlarıyla hala içinde yaşadığımız dönem" diye nitelerken bu yönde alınan kararların ve uygulamaların Cumhuriyet devriminin hedefleri açısından taşıdığı yanlışlığa işaret etmiş ve bunları adeta yaşadığımız sorunların ana kaynağı olarak görmüştür. "Ölümlünden sonraki yıllarda önce Nazi Almanya'sına, onun yıkılacağı sezzer sezmez rotayı Amerikan kapitalizmine bütün kapıları açan Millî Şef'in demokrasi diye getirdiği çorbanın tadı bu gün de damagımızda. O gerçekten demokrasi yanlısı olsaydı onu Atatürk'ün zamanında, onun büyük etkinliğinin koruyuşu altında ve de ülke ekonomisini rezil etmeden gerçekleştirebilirdi." Niyazi Berkes, "Atatürk'ün Yöntemi", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1979.

elinde tutmuş ve memleketi sürekli olarak demokrasi yolunda geliştirdiğini ifade etmiştir.⁷ İnönü'nün rejimin geleceğiyle ilgili verdiği bu bilgiler kısa zamanda basında ve parlamentoda yankı bulmuş ve yıllardır hükümete karşı belirmiş olan muhalefet, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile su yüzüne çıkmıştır. Bu aşamada Tek Parti rejimini sözünü hiç çekinmeden eleştiren Adnan Menderes, Mecliste yaptığı konuşmada bu münasebetle, Birleşmiş Milletler Şartı'nın memleket idaresinde halk egemenliğinin sağlanmasını gerektirdiğini; bunun, devlet ve kişiye ait siyasi ve toplumsal hakların uygulanmasında karşılıklı saygı gösterme ve serbest seçim yoluyla mümkün olabileceğini belirterek halk idaresini sınırlandıran engellerin kaldırılmasıyla milletlerin hürriyet ve bağımsızlığının kuvvetlendirilmiş olacağını söylemiştir.⁸

Bu sürecin basındaki yansımasına örnek olarak *Tasvir* gazetesinin aynı tarihte yayınladığı bir makalede, Tek Parti Dönemi basın-iktidar ilişkileri değerlendirilmiş ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde basın üzerinde uygulanan baskıcı politikalar eleştirilmiştir. Yine bu makalede Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun Meclis'teki görüşmelerinin şeffaf bir şekilde kamuoyuna yansıtılması istenmiştir.⁹ Bu dönem basınına inceleyen Murat Güvenir'e göre bu makale tüm yapısı ve kurumlarıyla birlikte, Tek Parti yönetimine mutlak bir başkaldırı mahiyetindedir. İktidarın bu makalenin yayınından sonra *Tasvir* gazetesine bir soruşturma açmaması Türkiye'de artık eskisine oranla liberal bir dönemin başladığının önemli bir göstergesidir. Siyasal rejimdeki bu liberalleşme, basın rejimine de yansiyacak ve Türk siyasi tarihiyle birlikte basın tarihi açısından da yeni bir dönem başlayacaktır.¹⁰

Siyasal/Kurumsal Muhalefetin Doğuşu ve Polemiklerin Başlaması

Millî Şef İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasından sonra Meclis'te muhalefeti ortaya çıkaracak bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan birisi de bu dönemde Meclis'te 1945 yılı bütçesi için yapılan oylamada 368 kabul oyuna karşılık, 5 ret oyu kullanılması olmuştur. Ret oyu sahipleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak'tı. San Francisco Konferansı'nın toplandığı mayıs içinde meclis içi muhalefet bu suretle kendisini hissettirmiş oluyordu. Bunun yanı sıra bu dönemde CHP Genel Sekreteri olan ve savaş yıllarında Mihver Devletleri'ne yakınlığıyla tanınan Memduh Şevket Esenal'ın

⁷ *Aynı Tarihi*, Mayıs 1945. s. 52-53.

⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996, s. 129. TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 19, (15-17 Ağustos 1945), s. 170-171.

⁹ "Meclisin Sesi Halkın Kulağı", *Tasvir*, 19 Mayıs 1945.

¹⁰ O. Murat Güvenir, 2. *Dünya Savaşında Türk Basını*, İstanbul, 1991, s. 207.

bu görevinden alınması ve yerine Nâfi Âtuf Kansu'nun getirilmesi yeni döneme geçişin bir başka göstergesi olmuştur.¹¹

Bununla beraber çok partili döneme geçiş süreci içinde siyasal muhalefeti ortaya çıkaran temel gelişme, Türk demokrasi tarihinin önemli belgelerinden biri olan *Dörtlü Takrir*'in verilmesiyle olmuştur. 7 Haziran 1945'te Halk Partisi Meclis Grubuna verilen bu önerge eski başbakan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan imzalarını taşımaktaydı. Yeni döneme geçişte önemli bir eşiğin aşılmasını sağlayan bu önerge fevkalade itinalı bir dille hazırlanmış manifesto niteliğinde bir metindi. Önerge her ne kadar 12 Haziran'da CHP meclis gurubunda reddedilmişse de basında epey yankı bulmuştur. Bir tarafta parti-devlet vurgusunu ön plana çıkararak mevcut rejimin aynen devam etmesini isteyen basın çevresi içinde *Son Telgraf* gazetesinden Ethem İzzet Benice, “*bütün kanunlarımız, usullerimizi, tutumlarımızı, tefekkür ve basın alemimizi CHP prensiplerine göre ayarlanmıştır. Bu reel durumda bir değişiklik için ortada müessir bir sebep olmak gerek. Böyle bir durum, böyle bir sebep var mı?*” diye sorarak bu yöndeki gelişmelere karşı tavrını ortaya koymuştur.¹²

Bu konuda aynı yaklaşımı benimseyen Ekrem Uşaklıgil ise *Son Posta*'daki başmakalesinde, ikinci partinin lüzumu olmadığı gibi buna koşullar açısından imkân olmadığını belirtmiş, şayet yapılırsa yapmacık olur demiştir.¹³

Dörtlü Takrir'in reddedilmesinden sonra Celal Bayar, yeni bir girişimde daha bulunarak, basında Anayasaya aykırılığı vurgulanan 1931 tarihli Matbuat Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi için TBMM'ye yasa değişikliği teklifi sunmuş, ancak bu teklif de CHP Meclis Grubunda reddedilmiştir. Bayar'ın bu girişimi, daha önce reddedilen *Dörtlü Takrir*'in reddinin resmi gerekçelerinin ne ölçüde samimimi olduğunu ölçme amacını da taşımaktaydı.¹⁴

Aynı dönemde iş adamı Nuri Demirağ, 18 Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisi adıyla savaştan sonra ilk muhalefet partisini kurmuş; ancak bu partiye dönem basını pek ilgi göstermeyerek etkisiz hale getirmiştir. İktidardaki CHP'ye tepki olarak ortaya çıkan bu parti, CHP'nin altı okuna karşı; *zulumkârlık, işret, oyun, iffetsizlik, eğrilik* ve *tembellik* adları altında sakınılacak altı ilkeyi belirlemiştir.¹⁵

¹¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt II, İstanbul, 1996, s. 555-557.

¹² Ethem İzzet Benice, “Serbest Seçim Karşısında”, *Son Telgraf*, 9 Haziran 1945.

¹³ Ekrem Uşaklıgil, “İkinci Parti Yapılabilir mi?”, *Son Posta*, 9 Haziran 1945.

¹⁴ Cemil Koçak, *İkinci Parti*, Cilt I, İstanbul, 2010, s. 410.

¹⁵ *Ulus*, 8 Temmuz 1945.

Bu dönemde ikinci partiden söz edenlere sert tepki verenlerden biri de *Vakit* gazetesi yazarı Asım Us olmuştur. Asım Us'a göre ikinci bir partiden söz eden gazetelerin amaçları “millî birliği bozmaktır” diyerek bu çevreleri millî birlik düşmanları olarak nitelendirmiştir.¹⁶ Bu sürece benzer yaklaşım gösterenlerden biri de Ethem İzzet Benice olup bu yöndeki demokratikleşme taleplerinin ciddiye alınmamasının nedenlerini şu şekilde ifade etmiştir:¹⁷

- 1- “Türkiye’de en halis ve en ileri Türk demokrasisi vardır.
- 2- Kemalist anayasa her türlü hürriyet, ferdi ve millî kontrol ve azami hürriyet hakkı tanımıştır.
- 3- Anayasa’da hak ve hürriyetleri tahdit eden ve bizim şahsen taraftar olmadığımız ve anayasa hükümlerine zıt gördüğümüz tali kanunlar ve idari tedbirler ancak memleketin geçirmeye muhtaç olduğu bir zaman mesafesinin ve içinde bulunduğumuz harp zaruretlerinin olağanüstü durumunun tabii icaplarıdır”.

Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak ise ikinci parti konusunda fiilî durumun önemini çizerek milletin bünyesinden doğacak tarihi bir tekâmülden söz etmektedir.¹⁸

12 Temmuz 1945’te *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın kaleme aldığı “Siyasi Hayatımızın Tahlili” adlı sekiz günlük yazı dizisi bu konuda ortaya çıkacak ve uzun sürecek olan polemiklerin başlangıcını teşkil etmiştir. Yalman’ın kendi ifadesiyle çok partili hayata geçişi hızlandıran bu savaşa, Rauf Orbay da 2 Ağustos’ta *Vatan*’a verdiği beyanla katılmıştır. Orbay beyanında;

“İdaremizin nasıl lazım geleceğini 1923’te söyledim. O zamandan beri fikirlerim değişmedi. Şahısların vasilik iddiasına dayanan tarzdan hayır yoktur. Kuvvetini milletin iradesinden alan ve ona dayanan hükümet, tek meşru ve faydalı şekildir. Halkı kendini idareye ehil olmadığı, onu yetiştirmek lazım geldiği iddiası yersiz ve saçmadır”

ifadelerine yer vermiştir.¹⁹ Bu şekilde başlayan Tek Parti Dönemi’nin eleştirileri Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün de katılmalarıyla zenginleşmiştir.²⁰ Ancak, basındaki bu muhalefet dozunun yükselmesi basının kendisi açısından

¹⁶ Asım Us, “Cumhuriyet Halk Partisi ve Sınıf Mücadelesi”, *Vakit*, 16 Haziran 1945.

¹⁷ Nilgün Gürkan, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul, 1998, s. 173.

¹⁸ Necmeddin Sadak, “Toprak Bayramını Kutlarken Hürriyet ve Parti Düşünceleri”, *Akşam*, 18 Haziran 1945.

¹⁹ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt IV, İstanbul, 1970, s. 30.

²⁰ *Vatan* gazetesinin adeta platform oluşturduğu bu sürece daha sonra Mehmet Ali Aybar, “Kâğıt Üzerinde Demokrasi”, *Vatan*, 24 Ağustos 1945 ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, “Münevver İstübdat”, *Vatan*, 31 Ağustos 1945 tarihli yazılarıyla destek vermişlerdir.

iyi sonuç vermemiş; 12 Ağustos'ta *Tan* ve 30 Eylül'de *Vatan* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri süresiz kapatılmıştır.

Vatan gazetesinde çok partili döneme destek veren bu görüşleri yakından izleyen *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfki Atay ise bu görüşleri şiddetle eleştirerek Yalman'a göre tahammülsüz bir tavır sergilemiştir:²¹

“Bu konuda en küçük tenkitlere şiddetle tepki gösteren Atay, derhâl gazaba geliyor, ağzını bozuyor, küfür ediyordu. Hem de çatmak istediği bir yazının özü hakkında söz yürütmüyor (dilinin altında şunları söylemek istemiştir) diyerek canının istediği fikri karşısındakilere yüklüyor, sonra kendi uydurması olan sözlere karşı bıçak çekiyordu”.

Atay, demokrasinin tek partili rejimle de yürüebileceğini açıkça savunarak, zaferin demokrasiler tarafından kazanıldığını söyleyenlere; “*peki ama Rusya kaç partili bir demokrasi idi?*” diye sormakta ve yeni bir demokrasi düzeni için çok partili sistemin gerekmediğini ifade etmiştir.²² Atay, “*neredeyse bize cumhuriyet devrinin tarihini unutturacaklar*” diyerek bu çevreleri “vatan haini” ilan edecek kadar bu konuda ileri gitmiştir:²³

“Meğer 20 yıl önce bu memlekette şahsi ve keyfi idare kurulmuştur. Büyük Millet Meclisi şahsi ve keyfi idareye, anayasa kanunsuzluğa ve yolsuzluğa maske hizmeti görmüştür. Türkiye’yi parçalamak, onu içinden kemirip devirecek anarşi üstünde kendi nüfuzunu kurmak isteyen bir düşman devlet propagandasının sözlerini hülâsa etmiyoruz. Bunlar yirmi yıldan beri hiçbir zaman barışmadığımız ve bağdaşmadığımız, bundan böyle kendilerine karşı savaşaçağımız muhaliflerimizin yazdıkları ve söyledikleridir...”

Ahmet Emin Yalman ise, Atay’ın bu çıkışı karşısında daha da ileri giderek artık serbest siyasi hayata geçmekten söz eden yazısını kaleme almıştır:²⁴

“Türk milletine olgun değil, reşit değil diye iftira edilmesin, hakiki bir imtihan geçirmek fırsatı iyi niyetle ve dürüst bir ruhla verilsin. Görülecektir ki binlerce yıl yeni yeni medeniyetler yaratan bir sahada, akla sığmaz derecede çetin bir beka mücadelesi geçiren, türlü türlü eski medeniyetlerin doğrudan doğruya varisi olan ve her çeşit gidişleri ve sistemleri bir tek insanın ömrü içinde ameli tecrübelerden geçiren Türk milleti, mukadderatına bizzat hâkim ve sahip olmaya her cihetten layık ve hazırdır. Serbest siyasi hayatta falan ve filan risk ve mahzur bulunabilirmiş. Varsın olsun...”

²¹ Yalman, *age*, s. 34.

²² Falih Rıfki Atay, “Pazar Konuşması”, *Ulus*, 19 Ağustos 1945.

²³ Falih Rıfki Atay, “Gerçek Demokrasiye Doğru”, *Ulus*, 18 Ağustos 1945.

²⁴ Ahmet Emin Yalman, “Serbest Siyasi Hayat”, *Vatan*, 23 Ağustos 1945. Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, 1994, s. 173-175.

Yeni siyasi gidişlere el birliğiyle sanlalım. Bunları vatandaşça bir sevgi ve saygı içinde geliştirerek dünyanın huzurunda milli olgunluk imtihanımızı parlak bir surette geçirelim.

Hakiki demokrasiyi istiyoruz, otorite idarelerinin terakkiye doğru kestirme bir çıkış olmadığını, vatandaşın umumi hayata alakasını, teşebbüsü boğduğunu acı tecrübeler neticesinde gördüğümüz için demokrasi istiyoruz. Binbir mihnet ve ıstırap geçirmiş olan bu milletin olgunluğuna ve reşitliğine güvenilebildiği için demokrasi istiyoruz. Milletin enerjisini ve idaresini kırtasi cenderelerden kurtarmak, faydalı ve verimli kılmak, keyfi ve ölçsüz gidişleri önleyebilmek, vergi verenlerin, vergileri sarf edenleri murakabe edebilmelerini sağlama bağlamak için demokrasi istiyoruz.

Bunun gerçekleşmesine tek bir engel var. Halk Partisi muhitinin otorite ve disipline göre ayarlanan dar görüşü, vasilik gidişi, buyurma zevkini ne pahasına mal olursa olsun muhafaza etmek yolunda inada kapılmaya devam etmesi”.

Yalman, aynı zamanda Atay’ın bu tür sert üsluplu yazılarına, “Tek partiye karşı ilk açık isyan hareketi” olarak nitelendirdiği Fuat Köprülü’nün, “Açık Konuşalım” adını taşıyan makalesiyle cevap vermiştir. 25 Ağustos’ta *Vatan*’da çıkan yazısında Köprülü şunları söylemiştir:²⁵

“Ulus gazetesinin 18 Haziran 1945 tarihli sayısından başlayarak bu gazetede birbiri ardınca bir sıra yazılar çıktı. Falih Rıfki Atay imzasını taşıyan ve memleketin iç durumuna, CHP prensiplerine, tek parti ve çok parti meselelerine, Meclisin içinde ve dışında yer yer beliren muhalefet ve tenkitlere temas eden bu yazılar, partinin resmi gazetesi olan Ulus’ta çıkmasaydı, bunları okumak zahmetine katlanmazdım”.

Bir süre sonra bu polemiklerin uyandırdığı etki dolayısıyla dönemin duayen gazetecilerinden olan Hüseyin Cahit Yalçın da *Tanın* gazetesinde yazdığı makalesinde, “Evet açıkça Türkiye’de bir diktatörlük vardır” diyerek bu tartışmalara katılmış, ancak bu diktatörlüğün bir zorunluluktan kaynaklandığını ileri sürmüştür.²⁶

Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun basındaki hareketlenmeyi yıkıcı muhalefet olarak adlandırması üzerine *Ulus* gazetesinde Falih Rıfki Atay, Başbakan’ın görüşlerini destekleyecek nitelikteki yazısıyla, *Tan* ve *Vatan* cephesinin doğrudan doğruya rejime karşı savaştıklarını öne sürmüştür. Başbakan Saraçoğlu, “*siyasi görüşleri farklı sandığımız bu iki gazete (Tan ve Vatan) muhalefette birleşti*” diyerek şikâyet etmiş ve *Vatan*’ı kendi görüşlerinin sosyalist olmadığını açıklamaya

²⁵ *Vatan*, 25 Ağustos 1945; Yalman, *age.* s. 33.

²⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Bizde Dahili Rejim ve Hükümet Meselesi”, *Tanın*, 30 Ağustos 1945.

meçbur etmiştir. *Tan* ise yayınladığı bir başyazı ile komünizme sempati duyduğu iddialarını reddetmiştir.²⁷

Bu aşamada, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü *Vatan* gazetesinde tek parti rejimini eleştiren yazıları dolayısıyla Halk Partisinden ihraç edildiler. Bir süre sonra Refik Koraltan da onlara katıldı. Celal Bayar ise milletvekilliğinden istifa ederek onlarla kader birliği yaptı. Ahmet Emin Yalman ise, muhalefetin *Vatan* cephesi olarak görüldüğü gazetesi içinde kendisini bu grubun beşincisi olarak nitelendirerek bu gidişe olan desteğini sürdürmüştür. Ancak, bu süreçte Yalman'ın açıkça tarafını belli ederek yeni parti oluşumunu destekleyen görüşleri karşısında, kendisine gençlik yıllarında basın ortamına girmesine büyük destek verdiği Necmettin Sadak tarafından saldırı niteliğinde yazılar gelmiştir. Sadak bu konuyla ilgili yazısında;

“Gazeteler tam hürriyetle yazı yazmağa başlayınca aşırı cinsten olarak türeyen iki muhaliften biri Ahmet Emin Yalman'dır ki namus, temizlik, berraklık gibi dokuz kelimeyi aşmayan doksan makale yazmıştır. Köhnemiş, gına gelmiş devlet ve hükümet nazariyelerini tekrar eder durur”

ifadelerine yer vermiştir.²⁸ Bu köşede diğer muhalif olan Zekeriya Sertel için de aynı şekilde eleştiride bulunmuştur.

Demokrasi yolunda siyasal ortam bu şekilde dalgalı bir seyir izlerken süreci bu açıdan olgunlaştıran hamle Cumhurbaşkanı İnönü'den gelmiştir. İnönü, 1 Kasım 1945'te meclisi açış konuşmasında bu yöndeki gelişmeleri toplumsal gelişmenin bir göstergesi olarak nitelendirmiş ve bu konuşmanın ipuçları bir gün öncesinde *Yeni Sabah*'ta, “Sağlam Bünye” başlıklı makaleyle değerlendirilmiştir.²⁹

“Son altı yedi aylık hürriyet ve serbesti denemesi hiç de menfi sonuç vermemiştir. Kanuni bağ ve tazyikler, tıpkı eskisi gibi ve aynen olmasına rağmen hükümetin ufacak müsamahası matbuatımızda ve halkın dilinde bir çözülme yapmıştır. Gazete sütunlarına göz atmak hakikati göstereceği gibi, milletvekillerinin halkla temasları da eskileriyle kıyaslanamayacak bir mahiyet kazandı. Uzun yıllardır tazyik görmüş umumi efkâr ve duygular öyle bir buhar kazanının patlaması kabilinden feveran etmemiş, bilakis çok normal bir şekilde inkişaf göstermiştir.”

Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945 günü konuşmasında muhalefet partisini açıkça desteklediğini ve bunu ilan ettiğini göstermiştir. Demokratik karakterin bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak korunduğunu, diktatörlüğün prensip olarak hiçbir zaman tasvip edilmediğini belirtmiştir.

²⁷ Falih Rıfki Atay, “Başbakan Milletle Konuşuyor”, *Ulus*, 7 Eylül 1945.

²⁸ Necmeddin Sadak, “Yook Siz Yapamazsınız”, *Akşam*, 25 Kasım 1945.

²⁹ “Sağlam Bünye”, *Yeni Sabah*, 31 Ekim 1945; Gürkan, *age.*, s. 182.

Basındaki demokrasi polemikleri, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir. Çok Partili Dönem'e geçişi destekleyen gazeteler 8 Ocakta DP'nin kuruluşunu manşetten verirken diğerleri ise mevcut durumu kabullenme yönünde bir tavır sergilemişlerdir. DP'nin kuruluşunu manşetten veren *Vakit* gazetesinde Celal Bayar'ın parti programını izah ettiği haberine geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bu hususta 2. sayfada sür manşette; "*Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri anlayışla gerçekleşmesine, umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur*" haberi yer almıştır. Bir gazetecinin; "*Siz Halk Partisine nazaran sağ mısınız, sol musunuz?*" şeklindeki sorusu üzerine Adnan Menderes; "*biz Halk Partisine nazaran iki parmak soldayız. Bazı hallerde iki parmak sağdayız*" cevabını vermiştir.³⁰ 1946 Seçimleri'nden sonra da DP milletvekilleri Meclis'teki "sol" sıraları istemişleridir. Bu durum, Türkiye siyasetinde, DP'nin merkez sağın kurucu ismi olduğu efsanesini yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.³¹

Yeni partiye gazetelerin önemli bir bölümü olumlu yaklaşmışlardır. *Cumhuriyet* başyazarı Nadir Nadi, ideolojik bakımdan Halk Partisinden farklı görmediği Demokrat Partiyi, çalışma programı ve gerçekleştirme metodunun ileri sürdüğü fikirler itibarıyla şimdilik bir kontrol partisi hüviyetinde bulunduğunu, ileride iktidara gelebileceği takdirde Türk sosyal ve politik bünyesinin hiçbir sarsıntıya uğramaksızın kendi yolunda gelişmesini sağlayabileceğini ifade etmiştir.³²

Aynı tarihli *Tanin* gazetesinde ise, Hüseyin Cahit'in "Demokrat Parti'nin faaliyetine müsaade edildi" haberi yer almıştır.³³ Gazetenin 10 Ocak tarihindeki başmakalesinde Yalçın, DP'nin kuruluşuyla ilgili ümitvar yaklaşımını yansıtmıştır. İkinci partinin demokratik parlamenter sistemin iyi işleyebilmesi

³⁰ *Vakit*, 8 Ocak 1946.

³¹ Türk siyasetinde siyasi partilerin ideolojik konumlandırılmasının tarihsel kökenleri retrospektif bir okumayla 1902 yılında Paris'te toplanan I. Jön Türk Kongresi'ne kadar götürülebilir. Buna göre Ahmet Rıza'nın başını çektiği İttihatçılar ve sonrasında onun Cumhuriyet dönemindeki takipçisi konumundaki CHP merkez sol; Prens Sabahattin'in başını çektiği Ahrar (sonrasında Hürriyet ve İtilaf), I. TBMM'deki II. Grup, Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti merkez sağ gelenek olarak tarif edilmiştir. Ancak genel kabulün bu şekilde olmasına rağmen, 1960'larda dönemin önde gelen aydınlarından İdris Küçükömer bu tabloyu; "*Türkiye'de sağ soldur, sol da sağdır*" diyerek siyasi yelpazeyi tamamen tersine çevirmiştir. Cemil Koçak da bu görüşe katılmış ve 1945 sonrasında oluşan yeni tabloyu, "*böylece Amerikan siyasetinde "sağ" olan Cumhuriyetçiler, Türk siyasetinde CHP ile, "sol/ liberal" olan Demokratlar da DP ile konumlandılar*" diyerek Küçükömer'in bakış açısına paralel bir yaklaşımla değerlendirmiştir; bk. Koçak, *İkinci Parti*, s. 22.

³² Nadir Nadi, "Yeni Partinin Karakteri", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1946.

³³ *Tanin*, 8 Ocak 1946.

için gereğine vurgu yapmış ve bu sistemin Amerika ve İngiltere’de başarıyla uygulandığını belirtmiştir.³⁴

İktidardaki CHP’nin yayın organı olan *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfki Atay ise yeni partiyi; “*demokrasi hayatımızın hep hissetmekte olduğumuz bir eksikliği böylece ortadan kalkmaktadır*” diyerek yeni durumu kabullenici bir tavır sergilemiştir.³⁵

“Sayın Celal Bayar’ın şahsı ve hayatı Cumhuriyetçileri herhangi bir muhalefet cereyanı karşısında duyulan korkudan uzaklaştırır. Kurucular arasında meslekleri ve politikaları şüphe uyandırır unsurların bulunmaması, bu güvenimizi ayrıca kuvvetlendirmektedir. Rejim düşmanlığı kaygısı olmadıkça iki partinin hatipleri ve muharrirleri arasındaki tartışmaların ancak vatan ve halk faydasına olacağı şüphe götürmez.”

Atay, ertesi gün yazdığı başmakalesinde Celal Bayar’ın, DP’nin muvazaa ve husumet partisi olmadığını belirtmesinin fevkalade önemli olduğunu vurgulayarak CHP tarihinde muvazaa vakası olmadığını, bu yüzden yeni partinin mazinin şerefine de mesuliyetine ortak olduğunu, muvazaa isnatlarının Halk Partisini kötülemek için kullanıldığını ileri sürmüştür.³⁶

DP’nin kuruluşu bu şekilde basında genel olarak kabul edilmesinden sonra, 1947’de yapılması gereken seçimlerin muhalefetin hızla gelişmesi üzerine bir yıl öne alınması yeni polemiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. DP’nin bu aşamada belediye seçimlerini boykot etme düşüncesi iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuş bu süreçten çıkabilmek için Nihat Erim, gerekirse bir süre için hürriyetin ilanının üzerine şal örtmek teklifini gündeme getirmiştir.³⁷ Hukuk profesörü Nihat Erim’in bu teklifi, Türk demokrasi tarihinde “Şallı demokrasi” şeklindeki algılamalara yol açmış ve Türk demokrasinin darbeler dönemi de dâhil, öncesindeki kırılğan taraflarını yansıtmaması bakımından oldukça önemli bir durumdur. *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, Nihat Erim’in bu düşüncesine büyük tepki göstermiş ve bunu gazetesinde eleştirmiştir.³⁸

“Bunlar milletvekili Nihat Erim’in şahsi fikirleri midir? Eğer öyleyse milletvekili Nihat Erim’in, hukuk profesörü Nihat Erim’le her türlü fikir ve alakalarını kesmek için politika kâsesinden bir iki yudum içmesi kâfi gelmiş demektir. Milletvekili Nihat Erim, belli başlı birtakım yazarların ortak

³⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “Yeni Partinin Teşekkülü”, *Tanin*, 10 Ocak 1946.

³⁵ Falih Rıfki Atay, “Yeni Parti Kuruldu”, *Ulus*, 8 Ocak 1946.

³⁶ Falih Rıfki Atay, “Yeni Parti Etrafında”, *Ulus*, 9 Ocak 1946.

³⁷ Nihat Erim, “Demokrasi Gaye midir, Vasıta mıdır?” *Ulus*, 30 Mayıs 1946.

³⁸ Ahmet Emin Yalman, “Şal Örtme Meselesi”, *Vatan*, 31 Mayıs 1946; Yalman, *age.*, s. 73-74.

kanaatinin hürriyet üzerine şal örtmek, yani hürriyetin cenazesini kaldırmak ve yukarıdan aşağı bir otorite kurmak olduğunu söylüyor. Acaba kasdettiği yazarlar, başta Makyavel olmak üzere faşist ruhunu taşıyan ve devleti esas, milleti köle sayan istibdat yardımcıları değil midir? Biz şuna inanıyoruz ki bir vakit ki hukuk profesörü Nihat Erim herhalde bunlardan bir sayılamaz. Çünkü bir iki yıl evvel Ankara'da verdiği (hukuk ve siyaset) adlı konferans serisinde de demokrasinin manasını ve nimetlerini tam idealist hukukçuya layık bir lisanla ortaya koymuştu. Bu konferanslardan birini bizzat dinledim ve Nihat Erim'in demokrasi ruhuna olan bağlılığına, olgunluğuna, cesaretine hayran kaldım ve genç alimi candan tebrik ettim. Demek ki iktidar mevkiinin sihirli politika havasında öyle sarhoş edici taraflar var ki, değerli bir ilim adamını birkaç aya içinde bu hale düşürebiliyor.”

Ancak bir süre sonra yine Yalman'a göre bu tür tepkiler karşısında Nihat Erim geri adım atmış ve yanlış anlaşıldığını ileri sürerek partisinin gerçek demokrasiye girme yolundaki gayretlerini sürdürmüştür. Öte yandan Nihat Erim'in, Kadro hareketinin temel görüşlerinden birini çağrıştıran bu çıkışı, modern Türk siyasetinde örneklerine sıkça rastlanılan, 18. yüzyılda Batıda ortaya çıkmış aydın despotizminin (Kameralizm) yansımalarından biridir.

Bu ortamda, 10 Mayıs 1946'da yapılan CHP'nin 6. Kurultayında tek dereceli serbest seçimden söz edilmiş ve sendikaların kurulmasını zorlaştıran kanun maddelerinin değiştirilmesi doğrultusunda adımların atılması kararlaştırılmıştır. Demokratikleşme yönündeki eğilimler dolayısıyla bu Kurultay, Yalman tarafından “Tek Parti'nin cenaze merasimi” olarak nitelendirilmiştir.³⁹ Millî Şef İnönü, Kurultay konuşmasında; “*Vatan, Cumhuriyet, Tan, Tanin* gibi muhalif basın bozguncu gazeteler; *Ulus, Son Posta* ve *Akşam* gibi gazeteleri ise memleketin huzurunu koruyan gazeteler” şeklinde değerlendirerek bu konuda iki farklı yaklaşım sergilemiştir. Seçim öncesinde *Akşam*'dan Necmeddin Sadak ve *Tasvir*'den Ziyad EbuZZiya bütün gazetecilerin demokrasiden yana tavır almaları konusunda uyaran bir yazı kaleme alarak süreci yumuşatmaya çalışmışlardır.

21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler sırasında DP'nin uğradığı bazı haksızlıklar uzun süre kamuoyunda tartışılmıştır. “Açık oy, gizli tasnif” usulüyle gerçekleştirilen seçimler sonucunda CHP iktidardaki konumunu sürdürmüş, ancak bu durum toplumsal belleğe yerleşmiş ve zamanla gerek meclis içi, gerekse meclis dışı toplumsal muhalefetin gittikçe hareketlenmesine neden olmuştur.

7 Ocak 1947'de toplanan DP'nin ilk kongresinde *Hürriyet Misakı* oy birliğiyle kabul edilmiş ve muhalefetin ülkedeki genel siyasetin seyri konusunda son derecede duyarlı davranacağı belirtilmiştir. Yeni dönemde demokratikleşme

³⁹ Yalman, *age.*, s. 71.

yönündeki atılacak adımların kararlılıkla takip edileceği;⁴⁰ şayet bunların yapılmaması durumunda partinin merkez komitesinin milletvekillerini meclisten çekmeye yetkili kılınması dolayısıyla bu kongrenin CHP'liler tarafından “Millî Husumet Andı” olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

12 Temmuz Beyannamesi ve Etkileri

İktidar-muhalefet ilişkileri arasındaki gerginliğin giderek tırmanması üzerine Cumhurbaşkanı İnönü, Türk siyasi tarihinin önemli belgelerinden biri olan ve bundan sonraki dönemi demokrasi açısından güvenceye alacak olan meşhur *12 Temmuz Beyannamesini* yayınlamıştır. Gazeteler İnönü'nün bu yöndeki açıklımına büyük yer vermişlerdir. Söz konusu beyanname *Ulus*'ta tam sayfa sürmanşetten verilmiştir. “İnönü'nün Beyanatu” başlığıyla verilen haberde İnönü şunları söylemiştir:⁴¹

“Varmak istediğim netice başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için, benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacaktır.”

Ülkedeki siyasi havayı yumuşatan bu belge gerçekten de muhalefet açısından bir güvence ortamı oluşturmuştur. Bundan sonraki dönemde her iki parti bir sonraki seçim için daha sağlıklı çalışma atmosferine kavuşmuştur.

Öte yandan, bu çıkış, Tek Parti zihniyetinde olan politikacı ve gazetecilerde olumsuz bir havanın oluşmasına yol açmış ve bu durum muhalefete verilen tavizler şeklinde algılanmıştır. Dönemin Başbakanı Recep Peker'in öteden beri muhalefet ettiği *12 Temmuz Beyannamesi* uygulamaları karşısında İnönü tarafından istifası istenmiştir. Buna rağmen Peker, İnönü'nün beyannamesini anayasanın cumhurbaşkanına tanıdığı yetkilere aykırı saydığı ve meclis çoğunluğunun kendisini tutacağına inandığı için hükümet başkanlığından çekilmedi. İnönü ile araları açıkça bozulmuş olmasına rağmen başbakan kalmakta ısrar etti. Ancak bir süre sonra artan baskılar karşısında 1 Eylül 1947'de istifa etmek zorunda kaldı.⁴² Yerine Hasan Saka Başbakan olarak getirildi. Bu aşamada CHP, 17 Kasım'da tarihinin önemli kurultaylarından biri olan (7. Kurultay) liberalleşme yönünde değişim kurultayını gerçekleştirmiştir. Kurultayda, özel sektör ve yabancı sermayeye önem verme, laiklikle ilgili uygulamalarda parti tüzüğünde

⁴⁰ Bu adımlardan bazıları; anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi, mahkemeler tarafından uygulanacak seçim kanununun kabulü ve cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması şeklinde idi. Karpat, *age.*, s. 157.

⁴¹ *Ulus*, 12 Temmuz 1947.

⁴² Karpat, *age.*, s. 167-168.

değişikliğe gidilmesi kararı alındı. CHP Programı devrimci olmaktan çıkarılarak mutedil bir hale getirildi. Sosyal meselelerde kurultay ortanın sağında bir durum aldı. Köy Enstitülerinin programında değişikliğe gidilerek bir anlamda tasfiye süreci başlatıldı. Bütün sol faaliyetler kontrol altına alındı.

12 Temmuz *Beyannamesi*'nin bu yöndeki bir başka etkisi de basında olmuştur. Bu dönemde CHP'deki Müfritler Grubu ile beraber hareket eden ve Peker'e destek veren, Tek Parti Dönemi'nin yılmaz savunucularından olan *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfki Atay, aynı sebeplerle bu gazetede görevinden 16 Kasım 1947'de ayrılmış; yerine Nihat Erim getirilmiştir. Demokrasiye geçiş açısından Peker ve Atay'ın istifaları sembolik anlamının ötesinde bir etkiye sahiptir. Yaklaşık iki yıldır sürmekte olan çok partili döneme geçişle ilgili tartışmalar ve polemikler artık sona ermiş ve eski sistemin son temsilcilerinin de tasfiye edilmesiyle çok partili hayata geçişin önünde güçlü bir engel kalmamıştır. Bu yüzden, Türkiye'de çok partili demokrasiye kalıcı geçiş yönünde 12 Temmuz *Beyannamesi*'nin tarihsel bir eşik olduğu konusunda demokrasi tarihçileri hemfikirlerdir.

Sonuç

Modern Türk siyasi tarihindeki temel gelişmelerin başlıca dinamiklerinden ve yansıma alanlarından biri olan basın, hemen her dönemde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında da demokrasiye geçiş sürecinde Türkiye'nin gidişatını etkilemiştir. Cumhuriyetle birlikte gelinen yeni aşamada önemli dönemeçlerden biri olan bu evrede demokrasi konusu yoğun bir şekilde basında tartışılmış ve Batı dünyasında olduğu gibi Türkiye'de de çok partili rejimi savunan demokrasi cephesi bu mücadeleden galip çıkan taraf olmuştur. Modern Türkiye tarihinin geleceğini doğrudan etkileyen bu mücadelenin demokratikleşmeyle şekillenmesinin tarihsel açıdan hayati sonuçları olmuştur. Aksi yönde bir gelişme durumunda Türkiye'nin dünyada yalnızlaşması ve rejimin giderek yozlaşması söz konusu olabilirdi. Dolayısıyla dönemin Türkiye açısından bu şekilde sonuçlanmasında ve bu yönde bir kamuoyu beklentisinin oluşturulmasında, basındaki polemiklerin önemli bir payı olduğu kabul edilmelidir.

Bu dönemde basın organları dış politikada iktidarla genellikle uyum içinde olmuşlardır. Yine bu dönemde basın organları arasında Kemalist ideoloji konusunda önemli bir fark bulunmamaktadır. Gazeteler bu sınırlılıklar içinde hareket ederek süreci düşünsel açıdan zenginleştirmişler ve bu yöndeki bir kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bunu yaparlarken çoğu zaman buldukları konum dolayısıyla içselleştirilmiş vesayetçi bir anlayıştan hareket etmişlerdir. Buna rağmen Türkiye'nin geçirdiği sosyoekonomik ve politik süreç dolayısıyla etkili olabilmişlerdir. Bu nedenle bu dönemin basını, Türk demokrasi tarihi açısından başarılı örneklerden biri sayılır. Fakat aynı durum, bu geçiş döneminin ve çağdaş Türkiye tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olan

27 Mayıs Darbesi ve bunun sonraki versiyonları için söz konusu değildir. Söz konusu dönemlerde, Türk Basını'nın büyük bir kısmı demokratik duyarlılık konusunda kendisinden beklenen performansı gösterememiştir, hatta tam aksine, paradoksal bir şekilde çoğu zaman bu yöndeki kazanımların heba olmasına yol açacak şekilde politik tutum içinde hareket etmişlerdir. Kuşkusuz bu durumun da; Türkiye'de basının doğuş şartlarından kaynaklanan ve tarih boyunca olması gereken kitle iletişim aracı olma fonksiyonunun dışında siyasal sistemle girdiği içli dışlı ilişkiler gibi olgusal sebepleri vardır. Dolayısıyla Türk basın tarihi değerlendirilirken toptancı yaklaşımlardan ve genellemelerden uzak, dönemsel özelliklerin göz önünde bulundurulduğu esnek yaklaşımlarla hareket edilmesi gerekir.

Kaynaklar

Resmî Yayınlar

(1945) *Aynı Tarihi*, Mayıs.

(1945) *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 19, 15-17 Ağustos.

Kitaplar ve Makaleler

GÜRKAN Nilgün (1998) *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

GÜVENİR O. Murat (1991) *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul.

KABACALI Alpay (1994) *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

KARPAT Kemal H. (1996) *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul.

KOCABAŞOĞLU Uygur (2010) *Hürriyet'in Basması Kadar Basını da Ünlüdür, 100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Ed. Sina AKŞİN - Serap BALCI - Barış ÜNLÜ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

KOÇAK Cemil (1996) *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul.

----- (2010) *İkinci Parti* Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul.

KOLOĞLU Orhan (2006) *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

TİMUR Taner (1991) *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YALMAN Ahmet Emin (1970) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt IV, Rey Yayınları, İstanbul.

----- (2018) *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

Son Telgraf

Tanin

Tasvir

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

BERKES Niyazi (1979) Atatürk'ün Yöntemi, *Cumhuriyet*, 30 Ocak.